

skou integraci na vnitřní život politických stran (kde jako jedinou stranu, která není v této otázce zcela jednotná, uvádí KSČM), ve vnitropolitickém dění, v evropské politice i v rámci stranicko-politického systému. Zabývá se i rolí České republiky jako aktéra mezinárodní politiky a možností prosazování jejích zájmů v Evropské unii. V oblasti policy sleduje nejzávažnější dopady vstupu v jednotlivých „sektorových politikách“, byť zde jsou předpovědi obtížné s ohledem na nemožnost znát „acquis“, které bude dosaženo v čase, kdy se ČR stane členem EU. Witzová rozebírá i právní aspekty vstupu do EU, včetně principu přímého účinku a nadřazenosti práva ES v určitých oblastech. V ekonomické oblasti jsou v publikaci zmiňovány jak makroekonomické, tak mikroekonomické důsledky vstupu.

V recenzované publikaci není „sumarizováno“ velkého množství dat či dalších faktografických údajů. Její předností je analytický přístup k celé problematice doplněný o základní aplikaci některých politologických metod. V tomto kontextu představuje i vhodnou pomůcku pro nasměrování dalšího výzkumu v rámci této aktuální problematiky.

Přes toto konstatování je však nutné zmínit, že např. pozornost věnovaná důsledkům vstupu s ohledem na společnou bezpečnostní a zahraniční politiku EU a na spolupráci v oblasti policie a justice by měla být větší. Důkladnější analýzu by si zasloužila i oblast politics věnovaná organizovaným zájmům, kde by měly být zmíněny alespoň základní cíle konkrétních českých zájmových skupin různých typů, nastínění způsobu jejich reprezentace v Hospodářském a sociálním výboru apod. Relativní stručnost publikace i skutečnost, že z hlediska politologie odráží současnou (počáteční) fázi výzkumu, je však výhodou v tom směru, že může najít čtenáře nejenom v úzkém kruhu odborníků, ale i v širší veřejnosti.

Miroslav Mareš

**Soňa Szomolányi**

## **KLUKATÁ CESTA SLOVENSKA K DEMOKRACII**

Bratislava: Stimul, 1999, 121 str.

Kniha *Klukatá cesta Slovenska k demokracii* od vedúcej katedry politológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave je pravdepodobne prvou kompletnou štúdiou analyzujúcou príčiny desiatich rokov komplikovaného politického vývinu od pádu komunizmu na Slovensku z pera domáceho autora. Treba zdôrazniť, že nie je to úplne chronologická história, ani polovedecká esejistika mnohých domácich, ale aj zahraničných, prevažne starších amerických autorov (na rozdiel od väčšiny mladých amerických politológov), čo býva často osudom podobných pokusov. Istý chronologický prístup možno vidieť v tom, že autorka osobitnú pozornosť venovala „...zlomovým momentom na ceste Slovenska k liberálnej demokracii so zámerom identifikovať politicko-inštitucionálne faktory spoluurčujúce tento vývin: spôsob vyriešenia problému štátnosti, konfigurácia národnej elity a inštitucionálny rámec“ (s. 11-12). To však je legitímny a metodologicky potenciálne sľubný prístup, v súlade s „path dependency theory“. Problémom snáď môže byť miestami vysoká úroveň abstrakcie, t.j. mnohé tvrdenia podané skôr vo forme hypotéz ako záverov vyplývajúcich z prácneho empirického výskumu. Ide o kritiku, ktorú už skôr vzniesol Klaus von Beyme (1996, 16), ktorý tvrdí, že mnohí politológovia vo východnej Európe diskutujú teórie transformácie abstraktným a neempirickým spôsobom.

Kam teda dospela slovenská politológia desať rokov po páde komunizmu pri analyzovaní „prípady Slovensko“?

Kniha je rozdelená na jedenásť kapitol: úvod, prehistória a úlohy tranzície na Slovensku, otvorenie prechodu od starého režimu, koniec prechodu od starého režimu – „zakla-

dajúce“ voľby 1990, problém štátnosti v bývalom Československu a dôsledky jeho riešenia na zmenu režimu na Slovensku, deviácia Slovenska od stredoeurópskej cesty, ilúzia dvojitej reformnej cesty, problémy stability post-novembrového režimu, parametre vynárajúceho sa režimu v období tretej Mečiarovej vlády, konfigurácia národnej elity ako nezávislá premenná, voľby 1998 a ich dôsledky, dosiahnuté výsledky a ich riziká. Je jasné, že delenie na kapitoly implicitne zodpovedá tomu, čo autorka považovala za dôležité samostatné témy na výskum. Myslím si však, že šiesta kapitola „Ilúzia dvojitej reformnej cesty“ mohla byť, vzhľadom na rozsah (štyri strany) ako aj vzhľadom na tematickú príbuznosť ak nie identickosť, zahrnutá buď do predchádzajúcej alebo do nasledujúcej kapitoly (alebo mala byť rozšírená).

Ak sa však zamyslíme nad dôležitejšou otázkou, t.j. nad tým, či jednotlivé zdôraznené aspekty sú skutočne tak dôležité, aby si zaslúžili samostatnú kapitolu, tak kapitola „problém štátnosti...“ je, domnievam sa, menej – ak vôbec – dôležitá. Čo sa nazýva v tomto kontexte problém štátnosti? Podľa autorky to bolo „smerovanie k štátnej samostatnosti“ (s. 49). V kontexte recenzovanej práce to malo byť problémom preto, lebo „Otázka štátnosti bola akútnym problémom a prekážkou napredovania v socio-ekonomickej transformácii, lebo neexistovala zhoda na najvhodnejšej a všeobecne prijateľnej forme štátoprávneho usporiadania v bývalej ČSFR“ (s. 49), prípadne, ako je uvedené ďalej (s. 52), „...pri nedokonalom národno-emancipačnom procese býva v centre politického diskurzu „národná otázka“, čo následne nevytvára dostatočný priestor na rozvoj politiky občianskych práv“, prípadne ešte následné „Budovanie Slovenskej republiky ako národného štátu, významne skomplikovalo proces demokratizácie“.

Súhlasím, že tieto dva či tri previazané procesy (alebo tri dôsledky jedného procesu) boli v centre diskurzu i politiky, ale neboli prvotnou príčinou problémov Slovenska, ale

boli následkom čohosi. Aby som bol úplne jasný, nie následkom neexistencie štátnosti. V tomto smere ide o moju zásadnú výhradu k celému textu. Dovolím si až „nehoráznu“ hypotézu, a to, že v istom zmysle išlo o zástupné problémy (pozri aj Měchýř (1999), s. 159 ako aj článok Petra Weiss, 1997) v zmysle Klaszovej (2000) definície zástupných problémov. Je pravda, že tak v roku 1968 ako aj po roku 1989 Slovenskom hýbala snaha o emancipáciu. Nešlo však o emancipáciu nevyhnutne smerujúcu k štátnosti, osobitne nie vtedy, keď si to väčšina občanov výslovne neželala (čo si vlastne občania želali je druhá otázka). Vladimír Mečiar sa chopil tejto témy, lebo mu vyhovovala v boji proti Čechom i domácim oponentom. Ale rovnako sa mohol stať resp. zostať federalistom. V každom prípade bol populistom. Je chybou analytika, ak zamieňa zástupné problémy za podstatné problémy (hoci, uznávam, je to ťažká úloha a stáva sa to aj mne). To kľúčové bol a stále je populizmus, ktorý je dominantným problémom Slovenska. Populistickí politici síce používajú istú formu nacionalizmu až šovinizmu, ale samotný populizmus sme zaznamenali aj v krajinách s dlhou existenciou štátnosti (Argentína, Grécko a nedávno Rakúsko). Prečo a ako bol (je) populizmus dominantný a preto analyticky nesmierne dôležitý v politickej tranzícii Slovenska, som uviedol v mojej štúdií (Školkay 2000). Sebakriticky podotýkam, že dnes viem ponúknuť už aj lepšie vysvetlenie v súvislosti s populizmom na Slovensku. Avšak aj moja skoršia verzia má niektoré prvky, ktoré ju stále robia dôležitou pre politologickú analýzu.

Doc. Szomolányi tento aspekt, t.j. populizmus, zdôrazňuje na strane 57: „Osobitosťou Slovenska bola dominancia plebiscitných hnutí v systéme politických strán a nacionálne-populistickej elity...“. V tom sa zhodneme, ale tvrdím, že tento populizmus nevznikol v dôsledku známej tézy viacerých autorov, o.i. historika Ľubomíra Liptáka – „najväčšej kumulácie historicky podmienených úloh, ktoré

musí riešiť (Slovensko) nie postupne, ale v istom čase – simultánne“, keďže autorka tieto úlohy definuje ako ekonomickú a politickú tranzíciu, proces budovania štátu a proces národnej integrácie (s. 13). Myslím si, že hoci táto hypotéza je blízka „pravde“, existuje, resp. sa môže nájsť aj presvedčivejšie alebo presnejšie vysvetlenie. Nie je tu priestor na podrobnejšiu analýzu. Autorkina hypotéza sa dá bohužiaľ ľahko falzifikovať na súbežne prebiehajúcich tranzičných procesoch v ostatných krajinách strednej a východnej Európy. Napríklad na Srbsku alebo na Rumunsku, kde sme zaznamenali nacionalistický populizmus aj s dlhým obdobím štátnosti a s uzavretým procesom národnej integrácie. Naopak, v iných krajinách, ktoré tiež prešli „štvoritou tranzíciou“, ako napríklad v Macedónsku, Slovinsku či Estónsku, sme také problémy ako na Slovensku nezaznamenali. Celkom určite sme tam nezaznamenali dlhodobu úspešné populistické hnutia vedené charizmatickým vodcom.

Práca inak výrazne prehodnocuje doterajšie závery a metodologické prístupy autorky na danú tému. Konkrétne, a zjednodušene povedané, autorka upustila od vysvetľovania problémov tranzície Slovenska len na základe singulárnych faktorov (hlavne politická kultúra, hlavne problém štátnosti), ale adoptovala pluralitnejší či komplexnejší prístup k vysvetľovaniu politicko-spoločenských procesov, vrátane snahy o komparáciu relevantných prípadových štúdií. Medzi faktory ovplyvňujúce politickú tranzíciu zahrnula okrem iných: charakter predkomunistickej minulosti, typ a časovanie modernizácie, predtranzičné obdobie a typ predchádzajúceho režimu, spôsob otvorenia prechodu, problém štátnosti a spôsob jeho riešenia, konfiguráciu elít v procese zmeny režimu a následne aj z hľadiska jeho stability a typ prechodu. Nepochybne, takýto prístup k analýze problému slovenskej tranzície (a vlastne akejkoľvek tranzície) je presvedčivejší ako predchádzajúci. Nachádzame ho v skorších prácach známych politológov, napr. deväť kritérií Huntingtona z roku 1991,

a desať kritérií Diamonda, Linza a Lipseta z roku 1991, v diele Plassera a Ultrama (1993), pozri aj Linz a Stepan (1996).

U autorky došlo k posunu pozornosti na elity, a domnievam sa, že to je tiež správne. Linz a Stepan (1978-1991, 4-5), tvrdia, že určitý typ sociológov vyzdvihuje štrukturálne charakteristiky spoločností, a neprípúšťajú, že v krízovom období môžu byť činy jednotlivcov (alebo nečinnosť) rozhodujúce a nedajú sa predvídať žiadnym modelom. Autorka preto oprávnene píše: „Jednostranná pozornosť venovaná historicko-sociologickým faktorom prináša totiž riziko retrospektívneho determinizmu, podľa ktorého to, čo sa stalo, bolo jedine možné. Takýto pohľad neberie do úvahy, že aktéri zlomových udalostí robili mnoho rozhodnutí a nie raz stáli pred voľbou, ktorou istú cestu premien otvárali, ale zároveň zatvárali cesty iné“ (s. 17-18). Bolo by však vhodné a férovo voči čitateľovi, keby sa mohol dozvedieť podrobnejší vývin nazerania autorky na riešený problém. Tiež nie je jasné, či ide zo strany autorky o uzavretý výskum, alebo či samotná autorka pripúšťa možnosť zmeny v nazeraní na problém alebo aspoň alternatívne vysvetlenia. Lebo istým nebezpečenstvom (niekedy však nevyhnutnou obeťou alebo dokonca pozitívom) pre vedu je, ak autor ide svojou, hoci, ako sa ukáže neskôr, nesprávnou cestou, a adoptuje názory alebo metodologické prístupy zahraničných autorov alebo aj domácich kritikov až po rokoch. To je, myslím si, práve prípad recenzovanej práce. No, v každom prípade je to lepšie pre autora i pre vedu, ako zotrúvanie na prekonaných metodologických a analytických východiskách. V konečnom dôsledku, to je princíp práce vedca, jeho osud. Inými slovami, falzifikácia predchádzajúcich tvrdení (alebo pokus o falzifikáciu) musí byť súčasťou serióznej vedy, resp. vedy ako takej. A je dobré, že autorka k tomu pristupuje sama (hoci to explicitne dostatočne jasne neuvádza). Bohužiaľ, na Slovensku k tomu máme väčšinou ďaleko, lebo mnohí by to považovali za neschopnosť.

Ak sa vrátim k formálnym charakteristikám publikácie doc. Szomolányi, tak ako pozitívum treba skonštatovať, že jej práca má uvedených 113 položiek v zozname použitej literatúry, z toho dvanásť od samotnej autorky a takmer polovicu od zahraničných autorov (bez zahrnutia českých autorov medzi zahraničných). To už je relatívne dostatočný rozsah použitého materiálu – akýsi štandard pri prácach podobného typu. Tiež je dobré, že autorka uviedla svoje doterajšie práce na túto tému v zozname literatúry, lebo tak o.i. umožňuje ich ľahšie hľadanie iným autorom. K zoznamu použitej literatúry sa ešte žiada povedať, že ten je vždy akýmsi prvým indikátorom kvality práce. Nejde pritom len o množstvo použitej literatúry, ale aj o jej pôvod a kvalitu. Kvalita použitých prác sa dá, samozrejme ťažko posúdiť recenzentovi, hoci už pri bežnom prelistovaní zoznamu je jasné, že v mnohých prípadoch ide o tzv. známe mená vo svetovej tranzitológii ako aj o mnohých špecialistov na elity. Niekedy však títo známi tranzitológovia nepublikujú hlbkové analýzy, ale akési zovšeobecňujúce úvahy, prípadne sa opierajú práve o práce miestnych autorov. Tak často vzniká nebezpečenstvo tautológie. Myslím si, že to bol až do nedávna do značnej miery problém slovenskej (ale možno aj východoeurópskej) politológie.

Veda by mala prispievať k rúcaniu mýtov a „ľudových“ predstáv o spoločenských a politických procesoch nastoľovaných médiami a politikmi. Jednu takúto predstavu, ktorá dominovala v politickom diskurze Slovenska a dost' výrazne ovplyvnila politiku na Slovensku, autorka vyvracia: „...ani nomenklatúrna minulosť, ak jej konateľ koná v novom, demokratickom inštitucionálnom rámci, nie je rozhodujúcim determinantom politického správania sa post-komunistickej elity“ (s. 91). To platí z pohľadu uprednostňovania demokratických a nedemokratických princípov. K tomu sa žiada dodať hypotéza, že ale výrazne (štatisticky významne) – ako to bolo osobitne viditeľné paradoxne u veľkej časti tzv.

zamrznutých 68-čkárov – ovplyvňovala ich chápanie etického správania. Bývalí komunisti majú svoju predstavu o morálke, resp. „svoju“ morálku. Rozpad etických hodnôt za komunizmu a strata funkčnosti komunistickej etiky po páde komunizmu je jeden z hlavných dôvodov, prečo má slovenská politika (a celkovo spoločnosť) taký veľký deficit v morálke. Uznávam však, že u politikov v tranzitných krajinách ešte menej ako u iných skupín obyvateľstva možno hovoriť o etickom správaní.

Spomedzi menej dôležitej kritiky treba spomenúť, že autorka používa zbytočne veľké množstvo cudzích alebo aspoň menej používaných slov, čo je však na úkor zrozumiteľnosti textu. Napríklad knižný, skôr lekársky výraz „ruptúra“ (s. 90) by bolo lepšie nahradiť slovom trhlinka alebo zlom, slovo „regres“ (s. 108) by bolo vhodné nahradiť slovom úpadok, alebo ústup, atď. Na druhej strane, niektoré výrazy sú svojou originalitou a výstižnosťou až milo očarujúce, napríklad označenie súčasnej vládnej koalície ako „prekážková koalícia“, t.j. koalícia, ktorej účelom je prekaziť vstup nedemokratických strán do vlády... (s. 108).

Tiež nie som si istý či je užitočný koncept „masová verejnosť“ (s. 6), alebo koncept „civilizovaná trhová ekonomika“ (s. 6). Definícia východoeurópskeho typu tranzície ako ideálneho typu na základe skúmania postsovietskych republík slovanských národov sa mi zdá príliš rasová, a ľahko falzifikovateľná (alebo rozšíriteľná). Ved' takmer identický typ režimu či tranzície by sme našli v stredoázijských republikách, osobitne po jeho rozšírení o ďalšie znaky uvedené v knihe. Možno presnejšie povedané, dodatok „slovanských národov“ nie je analyticky relevantný.

Závažnejší problém vidím v pripísaní „irrevezibilitnosti“ systémových zmien pre „stredoeurópsky variant“ už v roku 1994, osobitne vtedy, keď práve vtedajší i neskorší vývin na Slovensku nasvedčoval tomu, že tento vývin vôbec nemusí byť nezvratný. Pravda, voľby 1998 znovuoživil nádej, že to tak naozaj

môže byť. V zásade však, nič v dejinách sa nedá považovať za nezvratné, iba ak plynutie času a, povedané ľudovo, smrť.

Napriek všetkej kritike súhrne treba hodnotiť dielo doc. Szomolányi ako zatiaľ najlepší domáci pokus o analýzu politických zmien na Slovensku pokiaľ ide o samotnú autorku i celkovo pokiaľ ide o slovenskú politológiu. Pravda, toto hodnotenie treba upresniť tým, že ide v podstate o jediné rozsiahlejšie aktuálne sociologicko-politologické domáce dielo na danú tému. Tiež väčšina tvrdení autorky by sa asi dala nájsť v skorších prácach predovšetkým zahraničných autorov. Táto recenzia bola preto napísaná aj preto, aby sa recenzovaná kniha nestala okamžite jediným možným vysvetlením (či už zo strany autorky alebo iných), ale aby bola skôr chápaná ako výzva ostatným slovenským politológom na ponúknutie alternatívnych vysvetlení. Lebo vhodná metóda k najpravdepodobnejšiemu vysvetleniu záhad slovenskej politickej tranzície je buď prostredníctvom porovnávania a vyvracania viacerých alternatívnych vysvetlení, alebo prostredníctvom jedného veľkého syntetizujúceho diela. Ani jedna cesta nám pritom nezaručuje úspech. Ale aj tá druhá cesta si vyžaduje existenciu prác práve takého typu, akú ponúkla docentka Szomolányi. Preto, vzhľadom na vyššie napísané, dá sa povedať, že slovenská politológia je na správnej, ale ešte dlhej ceste za poznaním Slovenska. Nakoniec, zvlášť vo vede je práve cesta samotný cieľ.

#### Literatúra:

- Beyme, Klaus von. (1996). *Transition to Democracy in Eastern Europe*. Houndsmills: Macmillan Press.
- Kvasz, Ladislav. (2000). K problému písania filozofie na Slovensku. *Filozofia*, 55, 5, s. 400-413.
- Linz, Juan J. a Alfred Stepan. (1978-1991). *The Breakdown of Democratic Regimes. Crisis, Breakdown and Reequilibration*. Baltimore a London: The John Hopkins University Press.
- Linz, Juan J. a Alfred Stepan. (1996). *Problems of*

*Democratic Transition and Consolidation*. Baltimore a London: The Johns Hopkins University Press.

- Měchýř, Jan (1999). Velký převrat či snad revoluce sametová?, Praha: Československý spisovatel.
- Plasser, Fritz a Peter A. Ulram. (1993). Zum Stand der Demokratisierung in Ost-Mitteleuropa. In Fritz Plasser a Peter A. Ulram (editori). *Transformation oder Stagnation? Aktuelle politische Trends in Osteuropa*. Wien: Signum Verlag, 9-80.
- Školkay, Andrej. (2000). Populism in Central Eastern Europe. In <http://www.univie.ac.at/iwm/publ/workpap.htm>
- Weiss, Peter. (1997). Kriza politickej elity, OS, č. 2, s. 20-23.

Andrej Školkay

#### Vladimír Srb

### STRUČNÝ PRŮVODCE POLITICKOU VĚDOU ANEB KLÍČ K POLITICKÉ TEORII

Politologický klub, Praha 2000

Jak již sám název napovídá, knihu lze zařadit do skupiny publikací, jejichž cílem je první orientace v oboru. Cílovou skupinu, pro kterou je text určen, vymezil sám autor slovy: „Všem, kteří chtějí studovat nebo již studují politickou vědu na střední a vysoké škole a rádi by se dozvěděli něco o základech řemesla, které se nazývá politologie (s.4).“ Já bych doplnil doporučení, že témata uvedená v obsahu jsou pevnými základy v oboru, ale je nutno stále budovat a stavět patra nová, což bylo myslím i cílem samotného autora. Nejvíce informací zde proto naleznou středoškolačci a jejich učitelé, při výuce občanské nauky (základů společenských věd a podobně znějících předmětů), kde se mají dozvědět základní informace o oboru politologie. Sami vyučující většinou ani neví, co mají učit a volí metodu tichého zapomnění, a raději tuto látku přeskočí, a nebo míchají do této problematiky